

Brassai emlékűnnep.¹

I. A nagy lelkek hatása folytonos.

Megnyitó.

Irta és felolvasta: Dr. Boros György az U. I. T. tb. elnöke.

Február hónap 8-ik napja dies irae, dies illa volt az unitárius egyház életében. A harag napja, mert 1837-ben február 8-án sokak haragos bosszankodására kollégiumunk tanárává választották Brassai Sámuel, de ugyanakkor ez ama nevezetes nap lön, amely egyházunk és iskoláink uj életének a kezdetét, a virradatát jelentette. Olyan határtalan öröm napja, amelynek estéjén a kollégium ifjusága fáklyásmenetben adott kifejezést magasra lángoló örömének.

Olyan országos jelentőségű nap, melyről a nagy Wesselényi ily szavakban nyilatkozott: „Ti büszkék lehettek Brassaitokra. Sokan elperelndk, ha lehetne, töletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit tesztek. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok.“

22 nap mulva, március 2-án, tehát holnapután lesz száz esztendeje, hogy Brassai a rendes szokástól eltérően nem a templom szószékén, hanem ebben a „diszteremben“, amint ezt a halltermet jogosan nevezték, székfoglaló értekezlettel foglalta el tanszékét.

Életrajzából idézem:

A kollégium diszterme olyan, mint egy kis imaterem. Szószék emelkedik egyik oszlopa mellett. Tele van padokkal a közönség számára. Magas, keskeny barokkablakai egészen a tem-

¹ Az Unitárius Irodalmi Társaság által 1937. február 28 án Brassai Sámuel tanárrá választásának és beiktatásának 100 ik évfordulója alkalmából a régi unitárius kollégium disztermében rendezett ünnepélyen tartott felolvasások.

plomi ablakok utánzata, ünnepi hangulat ébresztésére alkalmas minden.

Brassai beköszöntő ünnepére hivatalos a város közönsége. Az előkészítő egyházi Tanács számít a külső vendégek főlős számára, kik között urhölgyek is többen vannak. Brassait hallani kívánják nőtanítványai, azoknak rokonsága és sok ismerőse.

Brassai székfoglaló értekezletével úgy mutatkozik be, mint tudós és a filozófus szemével látó historikus.

Az „Erdélyi Híradó“ mondja: „Ezen tudós beszéd el nem fogult helyes ítélettel összekapcsolt széles olvasottságot bizonyított s azt a mindenrangú és különböző vallású számos hallgatók köztetszése követte.“

Az ifjuság újból megszólalt. A tanterembe lépésekor a szónok lelkes beszédben így szól: „Mi önért áldozunk, s ezen áldozat, mint a szülőt szülőttihez úgy láncoland minket a Tekintetes urhoz s mi szeretett barátaim örvendjünk, hogy a mi iskolánkra is alkalmazható annyi csapás után a Széchenyi mondása: „Borrura derü.“

A mi ünneplésünk e két nagy esemény közé esik a vasárnap kedvéért. Örvendezünk, hogy a régiek örömeiben osztozva az emlékezés szárnyain a múltba visszazállva, beleélhetjük magunkat a nagy Brassai lélekvilágába.

Hogy a halottak öntudatosan élnek-e vagy nem, nem vitatjuk, de *ránk nézve élnek*, vagyis lelkileg valóságok és életünkre többé-kevésbé olyan befolyást gyakorolnak, mint akikkel együtt élünk. (Prof. Buckham).

Lélektanilag vizsgálva, igen bizonyosnak látszik a jellemek és a nagy lelkek állandó jelenléte és befolyása. A múlt és az egész történelem nem egyéb, mint a nagy lelkek kinyomata a haladó világ homlokán. Ha áll az, amit az átörökléstan hirdet, hogy a nemzedékek visszatérnek az ősökhez egy vagy más jellemvonással, áll az is, hogy sem a testi életfolyamatban, sem a lelki továbbképződésben nincsen megszakadás.

„A testnélküli lények, valódi és élő tényezők egymásra gyakorolt kölcsönös hatásukkal. Ennyi bizonyos. Ezek a különálló ének életelemet jelentő helyet foglalnak el a személyes rendszerben, akár van öntudatos és személyes létezésük, akár nincs.“ (Hibbert Journal, 1936.)

Mindamelletts is, hogy a spiritizmusnak nem vagyok hive, sőt

hirdetője sem akarok lenni, közelről érdekel, hogy a nagy lelkek hogyan gyakorolnak hatást a következő nemzedékekre. Azt mindnyájan elfogadjuk, hogy mesterileg formulázott gondolataik akár prózában, akár költeményben maradtak fenn, állandó hatást gyakorolnak a gondolat és az eszme továbbterjesztésére.

A nyelv tisztulása, a szavak és a mondatok szépészeti továbbfinomodása, mind arra mutatnak, hogy a haladás végtelen és örök. Akár a XVI.-ik, akár a XVIII., akár a XIX. évszáz magyar stílusával találkozunk avultnak, sokszor érthetetlennek tesszik, de a gondolat lelke visszhangra talál a mi lelkünkben s mi örömmel írjuk alapigéneke tanulmányunk homlokára, mert tudjuk, hogy az archaikus hang jótékonyan, erősítőleg hat a modern gondolatra. A Biblia kifejezései nemcsak azért kedvesek, mert a szószékről gyakran és ismételve halljuk, hanem főleg azért, mert eszmei magasságot, gondolatmélységet és szépséget érzünk ki belőlük.

A reformátor Dávid Ferenc és társai jó gondot viseltek arra, hogy a néplélek ne szakadjon el attól a lelki egységtől, amelyet nemzedékről-nemzedékre magával hozott. Mint a tengernek vannak és maradnak a mélységben mozgó áramlatai, úgy a népléleknek is.

Az olyan nagy lelkeknek, amelyenek Dávid Ferenc, Szent-ábrahámi és Brassai, állandó hatását biztosította, hogy nemcsak eszméikért, hanem életökért is állandóan kellett vivniök. Bizonyos martirium elkerülhetetlen a hatás folytonossága biztosításához. Dávid Ferencnél a devai vár börtöne csak a kezdet volt. Az unitárius többségnek ijedtét vette a hatalmi önkény, de az, hogy a nevét nem volt szabad emlegetni, hogy követőit dávidistáknak gúnyolták, hogy lelkének, hitének és hatásának a fejedelmi korszak új hódító fejjel és jószágvesztés terhe alatt siettek utját vágni, mindennél fényesebben igazolja lelkének állandó jelenlétét és diadalma továbbhaladását.

Az igaz reformátort csak akkor látjuk meg, ha fel tudjuk fedezni énjét eredeti tisztaságában. Ismerjük e kísérlet nehézségeit, mert a családi kör, az iskola, a ráható nagy lelkek és az általános közszellem mind az egyén, az igazi én elborítására irányulnak.

Minthogy nekem az a szerencse kedvezett, hogy Brassaival majdnem husz esztendeig igen gyakran személyesen érintkeztem, bizalmával megtisztelt, hosszú életét és műveit gondosan át tanul-

mányoztam, levelezésének tekintélyes részét ismerem, megkísérlem lelkébe betekinteni és abból föltárni azt, amit az én gyarló lelkem felfoghat.

Ezzel kívánok hozzájárulni a ma beteljesedő unitárius száz esztendő örömnünnepe jelentőségének megvilágosításához.

Egy modern hindu bölcs Radha Crischnan azt mondja, amit magam is vallok, hogy azokat a nagy lelkeket tisztelik és becsülik Indiában, akiknek nagysága abban van, amik és nem abban, amit tettek. Tagore lelke, de azé a másik hindué is, Mozumdar, akit személyesen ismertem, abból a belső magábamerült lélekből termelte ki szép eszméit és messzejáró gondolatait, amely egy láthatlan és mégis létező világban él.

Brassai mindig magában élt, mindig lelkébe szállt vissza s ott építette azt az országot, amelyről ő nem, de mi elmondhatjuk, hogy nem e világból való. Az az ismert szokása, hogy öltözködésre semmit sem adott, hogy a zajos társaságot elkerülte, hogy a nagy görög és latin bölcseket könyv nélkül eltudta mondani, hogy a nagy zeneszerzőkért élt-halt s műveiket határtalan boldogsággal élvezte, mind azt bizonyítja, hogy ő lélekben és lélek szerint élt. Lelkében élt. Azt a lelket gazdagította mindennel, ami megfelelt egyéniségének, éniségének.

Ő ezt az ént, önmagát, vitte mindenhová, ahol szerepet talált. Itt a kulcsa tanítói szenvedélyének. Átvitte önmagát a másik lélekbe. A tanítás, ha formailag megfelelt az ő tudásának, boldoggá tette. Minden jó tanítványában egy kis részt fedezett fel önmagából. Az arany lehet bármily kifinomított: arany az és olyan az értéke, amilyen csak az aranynak van. Ő is mint Descartes magából indul ki, de nemcsak az észből, a gondolkozó világból, hanem az egész lélekből.

Az unitárius iskola és részint az egyház hordozta és ma is hordozza homlokán azt az arany-márkát, melyet Brassaitól kapott. Száz esztendeje kezdette irni tankönyveit. Pedig a görög rendszert szerette volna követni, hogy ajakáról szedjék az ismeretet, de ezt az önállóságot csak magának tudta biztosítani. Iskola nélkül és iskolán kívül tanult meg mindent, amit tudni akart, azért, mert tudni akart mindent, amit érdemes volt tudni.

Brassai hatása először, csaknem egész életén át, főleg negatív volt. Az iskolába nem akarják bebocsátani, mert különnc, vagyis olyan, amilyen csak ő volt, s aminél egyéb lenni nem

akart. Csak a közelében levők látták meg benne az igazi értéket. Csak a rokonlélek, a felfogásra kész lélek.

Mégis mindentütt ott volt. Mindenki érdeklődött iránta, mert hire nagy, kritikája csipős. Két ember lakott benne, a tudós és az egyén. És ez a kettő annyira össze volt forrva, hogy a kettő egyet jelentett. Nála az agy épen annyira éhezett a táplálék után, mint a gyomor. Ő úgy élvezte az új és választékos lelki táplálékot, mint az igazi gourmant, az ételeket. Brassai est homo pro se, mint elődje Erasmus. Így lehet megérteni azt a törekvését, hogy a klasszikus nyelvek mellett minden modern nyelvet megtanult, amelyben értékes mű jelent meg. Brassai könnyen tanult és gyorsan olvasott. Mint nyelvész az idegen nyelv szabályait, sajátosságait, a mondat szerkezetét rövid tanulmányozás után fölismerte, s ekkor már könnyű volt a nyelv anyagát felölelni, mint-hogy a klasszikusok s ifjukora óta ismert középeurópai nyelvek már sajátjai voltak.

Brassai a gondolat szépségét a mondatban és a mondat által élvezte. Akár próza, akár költemény volt, gyorsan megtanulta és mindig magával hordozta. Ebben rejlik magyarázata a munkáiban előforduló rengeteg sok idézetnek.

Ha körülöttem látom azokat az ifjakat, akik tőle tanultak és egész életükben tanítványainak tekintették magukat, amilyenek voltak — többek között — Kriza János, Kőváry László, Kovácsi Antal, Jakab Elek, Jakab József, Nagy Lajos, Pap Mózes stb. Ha figyelemmel kísérem egyetemi tanártársait: Farkas Lajost, Meltzl Hugót, Bálint Gábort, Konkha Győzöt, Farkas Gyulát, Gyulay Pált és ha hallom, hogy mindenik oraculumnak tekintette Brassait, midőn valamely szakkérdésben bizonyosságot akart szerezni. Ha szem előtt tartom Brassainak, ha későn is, de rendre mégis föltárt, nyelvtani, matematikai, filozófiai és más fölfedezéseit, — teljes joggal és meggyőződéssel vallom, — hogy Brassai az a nagy lélek volt, akinek hatása igen sokáig nyilvánosan, de még most és ezután is tart és tartani fog, mert ő a magyar lélek titkait fölismerte, olyan hatást gyakorolt, amely újra szülte, öntudatra ébresztette s figyeltette, hogy a nyelv szabályai ellen ne vétsen, mert akkor élete ellen tör.

Ismeretes előttünk, hogy Brassai a nép nyelvérzékére, a nép között használt és használatban volt szavakra és kifejezésekre támaszkodott, mert azokat eredetieknek, igazaknak és hamisítatlan-

noknak találta. Az a kiváló szerencséje volt, hogy a kis Rimetea lakossága vegyítve volt ős rimeteaiakkal és eredeti székelyekkel, s együtt használták a szerencsésen keresztezett magyar nyelvet. Az is hozzájárul nyelvérzéke kifejlődéséhez, hogy édesanyja székely családból származott, éles eszü és tanult nő volt, aki tanító férje mellett vállalta a leányosztály tanítását.

Az a szokása, hogy a nők társaságát nagyrabecsstülte, sőt a kedves megjelenésü, jó és szép arcu nők társaságáért kész volt áldozni, főképen, ha zenészek voltak, valamint az a másik, hogy a kedvelt család gyermekeit számon tartotta s kellemesen elgügyögtt velök, mind arra mutat, hogy ezekben a többé-kevésbbé rejtett lelkekben olyan elméket talált, amelyek harmonizáltak az ő lelkével és boldog megalégedésre hangolták.

Rengeteg sokat írt. Tudományos akadémiái értekezései mellett szüntelenül figyelte nemcsak a szaklapokat — és melyik szakban nem volt otthon — s azonnal bírált, javított és oktatott. Önmagát a magyar nyelv ellenőrének nevezte, de minden lehető kérdésben gyakorolta az ellenőri szerepet. Jogosan lehetett praeceptor Hungariae-nek nevezni. Mintha ő lett volna felelős nemzete helyes irányban haladásáért. A tekintélynek örvendő nyelvészeket, bölcsészeket és teológusokat állandóan ellenőrizte és hihetetlen kitartással harcolt, hogy helyes utra terelje.

Brassai lelke ott lebegett nemzete fölött, s hatása elkerülhetetlen volt, mert eszméi és gondolatai tiszták és a magyar léleknek megfelelők voltak.

Brassait sokszor félreértették és félre magyarázták. Emerson mondja: Az a nagy ember, akit félreértének. Ezek vezetnek arra a meggyőződésre, hogy Brassai lelkét a magyar levegővel együtt szivta magába minden öntudatos magyar. Ott van az a lélek, ha tán észrevétlenül is és el nem távolítható.

Sir Russel mondja: minden emberi lény egy különálló teremtmény, egy halhatatlan lélek, aki bizonyos időn túl tovább folytatja létezését és hatását más lényekben.

Tennysonnal foglalkozva írja Stopford Brooke: minden egyéniség, aki tudatában van önmagának, aki becsüli önmagát... főlemel és irányít másokat és megtisztítja az emberről táplált fogalmát.

Áll tehát az a tétel, hogy a nagy lelkek hatása folytonos. Áll a mi meggyőződésünk szerint, hogy Brassai lelkének

hatása ma is tart, s bár észrevétlenül, tartani fog ezután is, mert a lélek halhatatlan.

Ki merem mondani, hogy az unitárius jellem, amit Brassai szülőitől sajátított el, tőle átszállott széleskörű tanítványaira, azoktól nemcsak e hit vallóira, hanem Ardealban egy tágas rétegre.

Amerika függetlenségét, — így szól a történelmi kritika — Washington karaktere vivta ki. Az unitárius nevet körülvevő tiszteletet és becsülést a Brassaiban és a hasonló lelkekben élő és ható jelem szerezte meg.

Mindig büszke voltam arra, hogy az országos statisztika az unitárius vallásu bűnözők számát aránylag legcsekélyebbnek találta.

Lehet — mondja egy ujkori író — hogy az unitáriusok nem fognak nagy köteteket írni, lehet, hogy közülök egyet sem avatnak szentté a szó régi értelme szerint, de az bizonyos, hogy papjai ébren fogják tartani a magasabb lelki érzések iránti lelkesedést. Az is bizonyos, hogy aki az unitárius nevet megérdemli, sohasem vesz részt alacsony dolgokban.

Nem tudom megmondani miért, de úgy meg vagyok telve a Brassai iránti mély tisztelet és bámulás érzetével, mintha az ő lelke megáldotta és megszentelte volna az én gyarló lelkemet. Látom egészen sajátos testi alakját. Érzem fennlebegő hatalmas nagy lelke jelenlétét s hiszem, hogy ha egyéb nem is, az a lelki-erő, amelyet akaratnak neveznek, benne van a tisztult unitárius lelkekben. Hiszem, hogy az ő lelke átszáll időn, enyészeten s minél többször halljuk egyik izenetét: Unitárius Atyámfiai legyenek egyenlő akarral és ragaszkodjanak hitökhöz, melyből kivetni valót senki sem találhat, — annál bizonyosabb, hogy a Brassai nagy lelke közöttünk van és velünk marad minden vészben, viharban.

Vészek voltak, viharok dultak szép hazánk s drága egyházunk felett. Szeretném, ha minden unitárius gondolna erre a csodálatos nagy lélekre. Szeretném, ha mindenki minden évben egyszer elzarándokolna oda, hol a hála és kegyelet márványba öntve örzi prófétai szép fejét. Szeretném, ha a mai ifju nemzedék komoly elhatározással tanulmányozná életét és példáját követné a szerénységben, szorgalomban és a buzgó hitben, mert akkor a vész elmulna s a vihar tombolna, de csak a fejünk felett!

II. Brassai a magyar tanításnyelvet beviszi a kollégiumba.

Emlékbeszéd.

írta és felolvasta: Dr. Gál Kelemen kollégiumi felügyelő-gondnok.

Száz esztendeje mult három héttel ezelőtt, hogy Brassait tanárrá választották. Sokan voltak ellene megválasztásának, főképen a tanárok s a főbb vezető világiak. Nem is csoda. Sok minden szólt ellene. A nagytekintélyű Augusztinovicznak pl. az volt a felfogása, hogy „professzor nem lehet bajuszos“. Már pedig a 37 éves Brassainak nemcsak bajusza volt, hanem még pofaszakállja is. Az is baj volt, hogy Brassai nem járt külföldön s így 1568 óta ő az első tanár, akit mint külföldön nem jártat választottak meg. Aztán nem volt „belső ember“, amire eddig nem volt eset. Az is zavart némelyeket, hogy Sziágyi Ferenc őt a híres Clio-perben „iskolát sehol rendesen nem végzett klavirmesternek“ csúfolta. De sokan voltak mellette is, akik ismerték tudományos hírnevéről, melyet már eddigi tudományos értekezéseivel és irodalmi polemiaíval kivívott magának. A választást ellenei fanyar mosollyal fogadták, a tanuló ifjúság kitörő lelkesedéssel. Fáklyásmenettel tisztelte meg, a kollégiumot pedig kivilágította. Hogy mennyire meg volt oszolva a közvélemény, mutatja az, hogy míg az ifjúság oda volt, Székely Sándor igazgató felment a kollégiumba s a gyertyákat oltogatni kezdte. Az ifjúság valahogyan neszét vette e vállalkozásnak, ingerülten hazarohant s csak kis hijja volt, hogy minden baj nélkül mult el ez az incidens.

A választást a városi közönség is nagy figyelemmel kísérte s eredményét kíváncsi érdeklődéssel várta. Gyöngyösi István, mint szemtanú, beszéli (Unitárius Közlöny III. 22. l.), hogy a választás híre azonnal elterjedett a városban, mert mindenki figyelemmel kísérte a csaknem országos kérdés kimenetelét. A kaszinóban is erről beszélt mindenki. Báró Wesselényi Miklós Bölöni Farkas Sándornak így fejezte ki véleményét: „Ti büszkéek lehettek Brassaitokra. Sokan elperelnők, ha lehetne, tőletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit tesztek. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok“.

Holnap után lesz kereken száz esztendeje, hogy 1837 március 2-án itt, ebben a teremben szokatlanul nagyszámú közönség jelenlétében beiktatták tanári állásába. Mintha az ősök szellemének